

genen van de arbeidsinzet, d.w.z. gemiddeld twaalfhonderd per maand, want de transporten uit Amersfoort werden, zoals al vermeld, pas in oktober '43 hervat. De gevangenen van de arbeidsinzet werden daarbij veelal in transporten opgenomen die hen naar een groot aantal plaatsen in Duitsland brachten: naar bedrijven en *Arbeitsämter*; zo werden bijna vierhonderd gevangenen van de arbeidsinzet die eind maart '44 Amersfoort verlieten, over 84 oorden in Duitsland verdeeld. Een maand later werden daarentegen vijfhonderd gevangenen (wij zezen hier al op aan het slot van het vorige hoofdstuk), naar het concentratiekamp Buchenwald op transport gesteld, vermoedelijk omdat er op dat moment geen plaats was in de *Arbeitsziehungslager* – uit Buchenwald werden de meesten na ca. een half jaar ontslagen. Enkele honderden anderen (maar dit waren niet alleen 'contractbrekers' en 'weigeraars') werden er in Amersfoort onder pressie toe gebracht, een verklaring te tekenen waardoor zij *SS-Frontarbeiter* werden¹ – nog anderen, 'velen, héél velen', aldus ir. Lely, weigerden zulks, hoewel dat betekende dat zij, in plaats van ongeveer twee maanden, wel een half jaar in Amersfoort vastgehouden werden alvorens aan het Duitse bedrijfsleven ter beschikking te worden gesteld.²

Zo waren er dus van eind '43 af in Amersfoort telkens enkele duizenden gevangenen aanwezig. Er kwamen *Kommandos* die het kamp als zodanig in stand hielden, maar *Kommandos* voor de uitbreiding waren niet meer nodig. Enkele nieuwe *Kommandos* werden opgericht: twee buiten het kamp, t.w. in een speelgoedfabriek in Amersfoort en op het vliegveld van Soesterberg (op beide plaatsen werkten tezamen telkens ca. vierhonderdvijftig gevangenen), en één binnen het kamp: een afdeling van de Nederlandse Scintoestellen-Fabriek te Hilversum waar radiotoestellen gemonteerd werden. Het was een groot voordeel om in een van die drie *Kommandos* opgenomen te worden: men kreeg dan extra-eten. Het NSF-*Kommando* verwierf zich nog andere voorrechten: de ca. tweehonderd gevangenen die er telkens deel van uitmaakten, behoefden niet aan de algemene appels deel te nemen, hadden een eigen barak-gedeelte en konden hun bestaan daar min of meer inrichten zoals zij dat zelf wensten. 'Wij waren', schreef ir. Lely, die in dat NSF-*Kommando* opgenomen was, 'dwangarbeiders onder zéér redelijke condities.'³

Anderen hadden het veel moeilijker in het kamp: er was voor hen geen werk. Hoe hen bezig te houden? Berg, de nieuwe *Lagerkommandant* (Hein-

¹ Wij hebben de *SS-Frontarbeiter* als groep beschreven in deel 6, in de paragraaf 'Oostinzet' van hoofdstuk 5. Amersfoort en Ommen hebben tezamen ca. zeshonderd *SS-Frontarbeiter* opgeleverd. ² A. Lely: 'Herinneringen aan de tijd van 24 juni 1943–15 mei 1944', p. 58. ³ A.v., p. 45.